

POLITICKÉ, MOCENSKÉ A HOSPODÁŘSKÉ STRATEGIE ŠLECHTY V ČESKÝCH ZEMÍCH VE 14.–15. STOLETÍ

David Papajík

Po roce 1989 se v českých zemích výrazně rozšířilo bádání nad dosud spíše opomíjeným tématem, dějinami šlechty. Od té doby vzniklo větší množství monografií i dílčích studií k tomuto tématu. Nikdo se ale dosud podrobněji nezabýval politickými, mocenskými a hospodářskými strategiemi šlechty v pozdním středověku.¹

1 Úvod

Cílem předloženého textu je pokusit se analyzovat na základě studia pramenů a dosavadní literatury, jaké strategie používali členové jednotlivých šlechtických rodů ke svému prosazení v politických, mocenských a hospodářských sférách země ve 14.–15. století. Každé zevšeobecnění je problematické, přesto se domnívám, že zachycení a rozebrání opakujících se strategií šlechty smysl má.

Na položenou otázku o šlechtických strategiích není lehké jednoznačně odpovědět. Navíc se strategie mohly proměňovat v čase. Také je zřejmé, že jiné možnosti a strategie užíval bohatý příslušník šlechtického stavu než drobný šlechtic zápasící o holé uživení. Úplně jiné byly výchozí podmínky v době stabilní situace v zemi za vlády císaře a krále Karla IV. a zcela jiné v době bez všeobecně uznaného panovníka v období husitských válek. Jiné bylo postavení čerstvě nobilitovaného měšťana, který usiloval o vstup do šlechtického stavu a právě zakupoval zemskodeskovní statek na venkově a jiné možnosti kariéry se naskytly synkovi narozenému do bohatého šlechtického rodu trvale se vyskytujícího v zemských úřadech nebo na panovnickém dvoře.

V textu užívám pojmy nižší šlechta a vyšší šlechta, i když si uvědomuji, že samotní šlechtici se tak nenazývali. Nechci text komplikovat rozlišováním šlechty na pány, rytíře, vladyky, zemany, panoše, many či nápravníky. Ani pojmy velmoži, aristokraté či jiné nebudu v textu používat.

¹ Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v letech 2016–2018 z Fondu na podporu vědecké činnosti (projekt č. FPVC2016/7).

V textu uváděný pojem strategie chápu jako dlouhodobý záměr činnosti k dosažení určitého cíle (schopnost koncepčně dosahovat stanovených cílů).²

V další části studie následuje rozbor dosavadní literatury s tím, že nelze na tomto místě dopodrobna líčit veškerou literaturu, logicky se jedná pouze o výběr. K textu není připojen rozbor pramenů, neboť by tímto samotná studie nesmírně narostla. S jakými prameny hlavně autor pracoval, je možno nalézt v jeho dříve publikovaných pracích.³ Pak následuje popis základních tezí charakterizujících dle mého názoru trendy vývoje šlechty v českých zemích ve 14. a 15. století a pasáže o šlechtických strategiích.

2 Dosavadní stav bádání

Nelze zde podrobně popsat a analyzovat velké množství prací zabývajících se dějinami šlechty, šlechtických rodů či jednotlivých osobností z řad šlechty. Připomeneme si zde pouze některé práce, které považuji pro svůj výzkum za podnětné a přínosné, a zároveň ty, se kterými jsem při přípravě této studie pracoval.

Nesmazatelnou stopu v bádáních o dějinách šlechty zanechal středoškolský profesor a archivář August Sedláček, který ve svém monumentálním patnáctisvazkovém díle *Hrady, zámky a tvrze království českého* vydaném v letech 1882–1927, shromáždil ohromné množství údajů k dějinám jednotlivých šlechtických rodů v Čechách.⁴ A. Sedláček zanechal ještě další díla, která jsou velmi zásadní pro studium dějin šlechty. Na prvním místě musíme upozornit na jeho dvoudílnou práci *Českomoravská heraldika* z let 1902–1925 (první napsal spolu s Martinem Kolářem), která podrobně sleduje šlechtickou he-

² *Encyklopedický slovník*. Praha 1993, s. 1047; *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích*. 4. díl (R/Ž). Praha 1998, s. 241.

³ PAPAJÍK, David: *Nejvýznamnější šlechtické rody na Moravě podle zemských desk*. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno 2003, s. 519–532; Týž: *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích* (dále jen *Páni ze Sovince*). Praha 2005; Týž: *Stavy a majetek na Moravě ve 14.–16. století*. Historický časopis 53, 2005, č. 3, s. 545–558; Týž: *Šlechtická jména v českých zemích ve 14.–16. století*. Mediaevalia historica Bohemica, 10, 2005, s. 247–264; Týž: *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod* (dále jen *Páni z Holštejna*). České Budějovice 2007; Týž: *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci* (dále jen *Švábenicové*). Praha 2009; Týž: *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotír a zbohatlík 15. století* (dále jen *Jan Čapek ze Sán*). České Budějovice 2011.

⁴ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého*. I.–XV. Praha 1882–1927.

raldiku.⁵ Neměli bychom zapomenout, že A. Sedláček je také autorem většiny hesel šlechtických rodů v *Ottově slovníku naučném*. Kromě těchto vydaných knih jsou pro výzkum dějin šlechtických rodů důležité i některé Sedláčkovy články. V letech 1892–1896 vycházely na pokračování v Časopise Matice moravské jeho *Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův*, kde relativně velmi podrobně sledoval osudy významných šlechtických rodů.⁶ Ve Věstníku Královské české společnosti nauk v roce 1914 vyšla jeho podrobná studie genealogicko-heraldická *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*.⁷

Ohromné množství materiálu shromážděného A. Sedláčkem obsahuje jeho pozůstalost uložená v Historickém ústavu Akademie věd České republiky v Praze. Z ní se podařilo v letech 2001–2003 vydat pětisvazkové dílo *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*. Přesto je ve výše zmíněné pozůstalosti stále velké množství nevydaného materiálu pro dějiny šlechty. Za připomenutí minimálně stojí Sedláčkův lístkový katalog (v současnosti je přístupná jeho digitalizovaná podoba) k dějinám jednotlivých šlechtických rodů, který obsahuje chronologicky řazené výpisky z pramenů (někdy i do dnešní doby nedochovaných).

V meziválečné době patří k nejdůležitějším dílům ke šlechtické genealogii práce Josefa Pilnáčka *Staromoravští rodové* z roku 1930.⁸ I když ani ona není bez chyb, stala se až do současnosti nejpoužívanější pomůckou pro studium dějin šlechtických rodů. Výhodou tohoto díla je přehledný rejstřík a skutečnost, že autor zachycuje velké množství i drobných šlechtických rodů. Z Pilnáčkovy pozůstalosti mnoho let po jeho smrti byly vydány ještě dvě práce, a to v roce 1983 *Neznámé rody a znaky staré Moravy*⁹ a v letech 1991–1998 pětisvazkové *Rody starého Slezska*.¹⁰

⁵ KOLÁŘ, Martin – SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika*. Část I. Praha 1902; SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika*. Část II. Praha 1925.

⁶ SEDLÁČEK, August: *Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův*. Časopis Matice moravské, 16, 1892, s. 219–223, s. 287–290; 17, 1893, s. 14–18, s. 91–98, s. 194–198, s. 287–300; 18, 1894, s. 9–13, s. 117–119; 19, 1895, s. 19–23, s. 124–127; 20, 1896, s. 23–27, s. 112–116.

⁷ SEDLÁČEK, August: *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*. In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historicko-jazykozpytná. Praha 1914. K tomu také Týž: *Dodatky a opravy k Pýše urozenosti a starým vývodům*. In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historická. Praha 1923, s. 1–25.

⁸ PILNÁČEK, Josef: *Staromoravští rodové*. Vídeň 1930.

⁹ PILNÁČEK, Josef: *Neznámé rody a znaky staré Moravy*. Brno 1983.

¹⁰ PILNÁČEK, Josef: *Rody starého Slezska*. 1. Brno 1991–1998. Jedná se o první úplné vydání, předtím dílo vyšlo v neúplné podobě v letech 1969–1972 při Muzeu těžby a zpracování zlata v Jílovém u Prahy.

Do meziválečné doby zařazujeme i starší práce moravského historika Ladislava Hosáka, který v letech 1936–1938 vydával v Časopise Společnosti přátel starožitností československých na pokračování studii *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*.¹¹ L. Hosák korigoval některá starší zjištění A. Sedláčka.

Po roce 1948 poklesl zájem o problematiku dějin šlechty. K tématice šlechty se historické bádání dostalo od sedmdesátých let 20. století jistou oklikou přes studium majetkových poměrů různých společenských skupin ve středověku. V tomto směru je důležitý sborník *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, který vyšel v roce 1976 v řadě Akt Univerzity Karlovy v Praze. Sborník obsahuje kromě čtyř zajímavých zpráv sedm článků vztahujících se ke změnám pozemkové držby. Nejdůležitější je úvodní shrnující studie Josefa Petráně o skladbě pohusitské aristokracie v Čechách.¹²

Šlechta byla zkoumána také ve vztahu k husitství. Nejvýraznější práce k této tématice můžeme připisat Miloslavu Polívkovi, který se zajímal hlavně o problematiku nižší šlechty. Můžeme připomenout jeho knihu z roku 1982 o Mikuláši z Husi a nižší šlechtě v počátcích husitské revoluce.¹³

Velmi solidní pojednání o šlechtě v době jagellonské od Josefa Macka vyšlo posmrtně v roce 1994. Autor se v něm mimo jiné zaměřil na vylíčení průběhu konfliktu šlechta – města.¹⁴ Další posmrtně vydaná kniha J. Macka poněkud nešťastně nazvaná *Česká středověká šlechta* z roku 1997 je souborem autorových dříve publikovaných článků hlavně o šlechtické etymologii.¹⁵

¹¹ HOSÁK, Ladislav: *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*. Časopis Společnosti přátel starožitností československých, 44, 1936, s. 56–63, s. 136–140; 45, 1937, s. 34–40, s. 63–69, s. 125–130, s. 167–169; 46, 1938, s. 55–57, s. 107–111, s. 154–162.

¹² PETRÁŇ, Josef: *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách* (dále jen *Skladba*). In: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, Studia historica XIV., 1976, Praha 1977, s. 9–80.

¹³ POLÍVKA, Miloslav: *Mikuláš z Husi a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce* (dále jen *Mikuláš z Husi*). Praha 1982. Z jeho dalších prací k problematice šlechty můžeme připomenout Týž: *A contribution to the problem of property differentiation of the lesser nobility in the pre-Hussite period in Bohemia* (dále jen *A contribution to the problem of property differentiation*). Hospodářské dějiny, 2, 1978, s. 331–360; Týž: *Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby*. Folia historica Bohemica, 6, 1984, s. 18–56; Týž: *The Bohemian Lesser Nobility at the Turn of the 14th and 15th Century* (dále jen *The Bohemian Lesser Nobility*). Historica, 25, 1985, s. 121–175. K roli šlechty za husitství také ŠTĚPÁN, Václav: *Úloha pánů z Kravař při vzniku husitského hnutí*. Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 20, 1971, s. 10–21; KLASSEN, John Martin: *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*. New York 1978.

¹⁴ MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích* (dále jen *Jagellonský věk*). 2. díl. Praha 1994.

¹⁵ MACEK, Josef: *Česká středověká šlechta*. Praha 1997.

Z celkových prací věnujících se dějinám šlechty ve středověku v našich zemích můžeme připomenout důležitou práci autorské dvojice Dušan Třeštík a Miloslav Polívka z roku 1984¹⁶ a přehledný text Jaroslava Mezníka z roku 1990.¹⁷ Ne příliš povedený pokus o celkové zhodnocení vývoje šlechty v českých zemích představuje v roce 2000 vydaná kniha Jiřího Juroka *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*.¹⁸ Mezi populárnější práce sledující celou problematiku z pohledu „každodenního života“ patří kniha Marie Koldinské *Každodennost renesančního aristokrata*, vydaná v roce 2001.¹⁹ Zajímavý pohled na českou šlechtu ve 14. století přinesl v roce 2001 polský medievista Wojciech Iwańczak.²⁰ Spíše pro širší veřejnost byla určena kolektivní monografie z roku 2002 *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*.²¹ Velkého ocenění, ale i zamítavých reakcí, se dočkala práce Petra Maří *Svět české aristokracie (1500–1700)*, vydaná v roce 2004. Publikace vznikla rozšířením a přepracováním autorovy diplomové práce. Text se primárně zabývá pozdějším obdobím, než kterému se věnuje tato studie.²² Z mnoha úhlů pohledu zkoumá středověkou šlechtu v Čechách Robert

¹⁶ TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav: *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*. In: Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století. Praha 1984, s. 99–133.

¹⁷ MEZNÍK, Jaroslav: *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století* (dále jen *Česká a moravská šlechta*). Sborník historický, 37, 1990, s. 7–36. (původně byl text studie publikován v samizdatu v roce 1985). Větší část textu (pět z osmi kapitol) vyšla i německy. Týž: *Der böhmische und mährische Adel im 14. und 15. Jahrhundert*. Bohemia, 28, Heft 1, 1987, s. 69–91. Z dalších prací autora alespoň připomeňme Týž: *Markrabě a páni (K mocenskému dualismu na Moravě v době předhusitské)*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 42, 1995, s. 39–50 a Týž: *Vývoj a systém stavovské reprezentace v českých zemích v pozdním středověku*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 44, 1997, s. 71–81.

¹⁸ JUROK, Jiří: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*. Nový Jičín 2000.

¹⁹ KOLDINSKÁ, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha–Litomyšl 2001.

²⁰ IWANČAK, Wojciech: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha 2001.

²¹ BŮŽEK, Václav a kol.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha – Litomyšl 2002.

²² MAŘA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004. Z dalších celkových pojednání o šlechtě můžeme připomenout práci JAN, Libor: *Česká a moravská šlechta ve 13. a 14. století – otázky zrodu a kontinuity*. In: *Šlechta v proměnách věků*. Brno 2011, s. 38–62. K metodologii, historii výzkumu a pramenům pro bádání nad českou šlechtou RAKOVÁ, Ivana: *Problematika výzkumu českého panstva ve 14. a 15. století (prameny a metody)*. In: *Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*. Toruń 1982, s. 149–159; ŠIMŮNEK, Robert: *Směry moderního bádání o české středověké šlechtě*. In: XVIII. a XIX. letní škola historie. Lidé a národy. Vztahy a soužití. Praha 2007, s. 18–31.

Šimůnek. Z jeho prací můžeme připomenout knihu *Reprezentace české středověké šlechty* z roku 2013.²³

Je zajímavé a možná i příznačné, že v kolektivní monografii *Člověk českého středověku* z roku 2002, jsou zkoumány téměř veškeré osoby a profese (panovník, biskup, farář, řeholník, lékař, básník, měšťan, sedlák a další), ovšem heslo šlechtic (pán, rytíř) zde chybí.²⁴

K dějinám jednotlivých šlechtických rodů vzniklo velké množství textů od druhé poloviny 19. století až do současnosti. Práce vycházely buď ve formě odborných studií, nebo přímo v podrobných knižních monografiích.²⁵ Ze starších monografií můžeme upozornit na několik prací různé kvality,²⁶ z no-

²³ ŠIMŮNEK, Robert: *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013. Z jeho dalších prací alespoň výběrově: Týž: *Prestížní a patetické titulatury – šlechtická hrdost, pýcha, závist i výsměch*. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 307–322; Týž: *Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně)*. Historická geografie, 33, 2005, s. 197–247; Týž: *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku. Formy a média*. Mediaevalia historica Bohemica, 10, 2005, s. 199–246; Týž: *Rodová jména, příjmy a rodové tradice české šlechty v pozdním středověku*. Acta onomastica, 46, 2005, s. 116–142; Týž: *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472 (dále jen Správní systém šlechtického dominia)*. Praha 2005; Týž: *Mikrosvět společenských vazeb drobné šlechty v pozdním středověku. Vladykové z Radčic okolo poloviny 15. století (dále jen Mikrosvět)*. In: Středočeský sborník historický, 34, 2008, s. 3–36; Týž: *Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty*. Český časopis historický, 108, 2010, s. 185–219; Týž: *Šlechta a města pozdního středověku: konfrontace nebo koexistence?* In: Středověké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Bratislava 2010, s. 225–237.

²⁴ NODL, Martin – ŠMAHEL, František a kol.: *Člověk českého středověku*. Praha 2002.

²⁵ Z časopiseckých textů můžeme připomenout práce BRANDL, Vincenc: *Stav panský a rytířský*. Časopis Matice moravské, 1, 1869, s. 145–184; ROLLEDER, Anton: *Die Herren von Krawarn*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 2, 1898, s. 199–215, 295–339; 3, 1899, s. 56–70; Týž: *Die mährischen Herren von Sternberg*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 5, 1901, s. 212–237, 332–373; TRAMPLER, Richard: *Die Herren von Holstein*. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 7, 1903, s. 282–341; 8, 1904, s. 47–118; RANSDOF, Miloslav: *Vzestup Gutštejnů v době husitské a poděbradské*. Ústecký sborník historický (dále jen ÚSH), 1983, s. 109–132; POKLUDA, Zdeněk: *Rod Šternberků na Moravě*. Zlínsko od minulosti k současnosti, 10, 1988–1991, s. 117–159; TERŠLOVÁ, Helena: *Ilburkové v severozápadních Čechách*. ÚSH, 2001, s. 233–245; STOREK, Václav: *Páni z Weitmile*. ÚSH, 2003, s. 229–244.

²⁶ ŠEMBERA, Alois Vojtěch: *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*. Vídeň 1870; KRÁTKÝ, Antonín: *Pánové ze Žerotína*. Přerov 1899; DVORSKÝ, František: *O starožitném panském rodě Benešoviců*. I. a II. díl. Brno 1907–1910.

vějššího období pak na další díla.²⁷ K jednotlivým šlechtickým osobnostem je k dispozici větší množství textů.²⁸

Na zvýšený zájem jak odborné, tak i laické veřejnosti o problematiku šlechty reagovala hned dvě česká nakladatelství, která vyhlásila ediční zámeř vydávat původní odborné práce o dějinách jednotlivých významných šlechtických rodů. Nakladatelství Lidové noviny v Praze přišlo s projektem pod názvem *Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska*. Do počátku roku 2018 vyšlo v této ediční řadě 15 svazků.²⁹ Druhým nakladatelstvím, které vyhlásilo

²⁷ TEPLÝ, Jaroslav: *Pernštejnové ve 13. a 14. století*. Pardubice 1996; VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna. (Českomoravský rod v zrcadle staletí)*. Pardubice 1993; VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha 1999; JÁNSKÝ, Jiří: *Páni ze Švamberka. Pětisetletá saga rodu s erbem labutě*. Domažlice 2006; Týž: *Hroznatovci a páni z Gutštejna*. Domažlice 2009; MLATEČEK, Karel: *Rytíři z Lulče a jejich přátelé (dále jen Rytíři z Lulče)*. Brno – Slavkov u Brna 2014.

²⁸ MACEK, Josef: *Jiří z Poděbrad*. Praha 1967; HOFFMANN, František: *Vilém z Pernštejna. Pokus o portrét moravského pána husitské doby*. Časopis Matice moravské, 87, 1968, s. 163–186; ŠMAHEL, František: *Jan Žižka z Trocnova*. Praha 1969; RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci (dále jen Čeněk z Vartenberka)*. Sborník historický, 28, 1982, s. 57–99; ŠTĚPÁN, Václav: *Osobnost Lacka z Kravař*. Časopis Matice moravské, 110, 1991, s. 217–238; 112, 1993, s. 11–41; ŠUSTA, Josef: *Jindřich z Rožmberka*. Praha 1995; KRÍZEK, Pavel: *Beneš z Mokrovous – příslušník „druhé linie“*. Východočeský sborník historický, 6, 1997, s. 33–64; WOLF, Vladimír: *Jan Kolda ze Žampachu. Život tábořského hejtmána, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance*. Hradec Králové – Trutnov 2002; KUBÍKOVÁ, Anna: *Oldřich II. z Rožmberka*. České Budějovice 2004; JÁNSKÝ, Jiří: *Rytíř Přibík Klenovský z Klenového (1416–1465) „bohatýr neodolatelný“, „jidáš táborů“*. In: Sborník prací z historie a dějin umění. Klenov, 3, 2004, s. 51–167; SOVADINA, Miloslav: *Jindřich z Lipé*. Brno 2005; ŠANDERA, Martin: *Zdeněk Kostka z Postupic – „alter ego“ husitského krále. Životní osudy předního kališnického šlechtice poděbradské éry*. In: Od Jana Žižky k Poděbradům. Hradec Králové 2006, s. 99–120; ČAPSKÝ, Martin: *Osudové zvraty lipanského vítěze. Diviš Bořek z Miletínka jako představitel umírněného husitského křídla*. Husitský Tábor, Supplementum 3, 2007, s. 585–608; BERAN, Zdeněk: *Poslední páni z Michalovic. Jan IV († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468)*. České Budějovice 2010; KUBÍKOVÁ, Anna: *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*. České Budějovice 2011; PAPAŽÍK, D.: *Jan Čapek ze Sán; ŠANDERA, Martin: Hynce Ptáček z Pirkštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*. Praha 2011; POLÁCH, Jaroslav: *Jan Smil z Křemže. Život tábořského hejtmána a loupeživého rytíře (dále jen Jan Smil z Křemže)*. České Budějovice 2011; JUKL, Jakub Jiří: *Jan Smiřický ze Smiřic. Vzestup a pád zakladatele slavného rodu*. České Budějovice 2012; BOUKAL, Jan: *Jakoubek z Vřesovic († 1462). Cesta chudého moravského rytíře k vládě nad severozápadními Čechami*. České Budějovice 2016; ŠANDERA, Martin: *Jindřich st. z Minsterberka. Syn husitského krále. Velký hráč s nízkými kartami*. Praha 2016. Jedná se pouze o výběrový přehled.

²⁹ Uvádím pouze svazky, které se vztahují k období 14.–15. století: VELÍMSKÝ, Tomáš: *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*. Praha 2002; URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003; BALETKA, Tomáš: *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*. Praha 2004; PAPAŽÍK, D.: *Páni ze Sovince; PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter: Páni z Kunštátu. Rod erbů vrchních pruhů na cestě k trůnu*. Praha 2006; FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol.: *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha

projekt *Šlechta zemí České koruny*, je nakladatelství Vedita v Českých Budějovicích. Zde se dosud podařilo vydat do počátku roku 2018 devět svazků k této problematice.³⁰

Jak jsme si ukázali, většina dosavadních prací se zaměřuje na dějiny vyšší šlechty, naopak drobné či nižší šlechtě je věnována menší pozornost. Je logické, že dosud vznikaly hlavně práce o významnější části šlechty, protože hrála v dějinách země podstatnější roli a také se k jejím osudům dochovalo výrazně více pramenů než ke šlechtě drobné.³¹

3 Základní teze

Je velice problematické ve spletnosti mnoha údajů týkajících se šlechty najít podstatné jednotící ukazatele, které by tuto společenskou skupinu v delším časovém úseku 14.–15. století charakterizovaly. Přesto se pokusme několik jasnějších linií vyznačit. Je jasné, že tyto obecnější tendence nemohou platit ve všech případech a vždy se našly výjimky, přesto je považujeme za převládající trend.³²

2008; PAPAJÍK, D.: *Švábenicové*; SVOBODA, Miroslav: *Páni ze Strakoníc. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*. Praha 2010; POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostraněný od Jeseníků ke Karpatům*. Praha 2012; VELÍMSKÝ, Tomáš: *Páni ze Svojšína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodní Mže*. Praha 2013; KNOLL, Vilém: *Páni z Velhartic. Měli duši zvláštní – trochu drsná zdála se*. Praha 2015.

³⁰ Uvádím pouze svazky, které se dotýkají šlechty v období 14.–15. století: KOTLÁROVÁ, Simona: *Bavorové erbu střely*. České Budějovice 2004; PAPAJÍK, D.: *Páni z Holštejna*; ŠANDERA, Martin: *Páni z Dobrušky a Opočna. Kolonizátoři, dvořané a válečníci*. České Budějovice 2007; KOTLÁROVÁ, Simona: *Páni z Rožmitálu*. České Budějovice 2008; NOVÁKOVÁ, Stanislava: *Krajčřové z Krajku. Z Korutan do zemí České koruny*. České Budějovice 2010.

³¹ Ze zahraničních prací uvádím pouze výběrově KEEN, Maurice: *Chivalry*. London 1984 (vyšlo i německy *Das Rittertum*. München – Zürich 1987); GISIOROWSKI, Antoni (ed.): *The Polish Nobility in the Middle Ages. Anthologies*. Wrocław 1984; BORST, Arno (ed.): *Das Rittertum im Mittelalter*. 2. Auflage. Darmstadt 1989; SETTIA, Aldo Angelo: *Chiese, strade e fortezze nell'Italia medievale*. Roma 1991; FLORI, Jean: *La chevalerie*. Paris 1998; Týž: *Chevaliers et Chevalerie au Moyen Age*. Paris 1998 (česky vyšlo pod názvem *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha 2008); SCHNEIDER, Joachim: *Spätmittelalterlicher deutscher Niederadel. Ein landschaftlicher Vergleich*. Stuttgart 2003; HECHBERGER, Werner: *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*. München 2004; Týž: *Adel im fränkisch-deutschen Mittelalter. Zur Anatomie eines Forschungsproblems*. Ostfildern 2005.

³² Níže uvedené body vychází ze studia pramenů a literatury uvedené v podkapitole *Dosavadní stav bádání* a ze zdrojů uvedených v jednotlivých poznámkách.

- postupné posilování politické role a vlivu šlechty směrem k panovníkovi (směřování ke stavovskému státu),
- královské volební kapitulace (rozšíření dědického práva šlechty, omezení královských berní, omezení vojenské povinnosti pouze na obranu země),³³
- šlechta či její část si uvědomuje spoluodpovědnost za osud a stabilitu země (zemské sněmy, landfrýdy),
- kumulace majetku (včetně centralizace, koncentrace vlastnictví a držby hradů, snaha o vytváření ucelených dominií, slučování dílů vesnic),³⁴
- snaha získat a posílit politickou moc,
- snaha získat prestiž, zásluhy a úřady,
- přiblížit se osobnostně i majetkově pánům (v případě drobné šlechty),
- možnost hromadění větších majetků v politicky nestabilní době byla daleko vyšší než v období politické stability,
- ve 14. století drobná šlechta žádnou moc a politický vliv v zemi neměla,³⁵
- růst významu drobné šlechty v politicky nestabilní době (husitství),
- posílení politické role drobné šlechty za husitství a v pohusitském období,
- zadluženost šlechty (jev, který nebyl dobově považovaný za výrazně problematický, pokud nepřekročil určitou mez),³⁶
- menší část původně drobné šlechty během 15. století zbohatla a začala se majetkově přibližovat vyšší šlechtě,
- větší část drobné šlechty chudne a postupně mizí z pramenů,³⁷
- silnější pozice drobné šlechty v Čechách v 15. století v porovnání s pozicí drobné šlechty na Moravě,
- náboženská rozpolcenost šlechty (od vystoupení Husa) na katolíky a ka-lišníky (případně i členy jednoty bratrské),

³³ MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 20; KEJŘ, Jiří: *Počátky a upevnění stavovského zřízení v Čechách*. Právněhistorické studie, 34, 1997, s. 75.

³⁴ K tomu podrobněji PETRÁŇ, J.: *Skladba*, s. 25–32; POLÍVKA, Miloslav: *Šlechtic jako podnikatel v pozdně středověkých Čechách* (dále jen *Šlechtic jako podnikatel*). In: Pocta Josefu Petráňovi. Praha 1991, s. 100.

³⁵ MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 21.

³⁶ PETRÁŇ, J.: *Skladba*, s. 33.

³⁷ MEZNÍK, Jaroslav: *Lucemburská Morava (1310–1423)* (dále jen *Lucemburská Morava*). Praha 1999, s. 364; POLÍVKA, M.: *A contribution to the problem of property differentiation*, s. 331–360; Týž: *Mikuláš z Husí*, s. 15–24; Týž: *The Bohemian Lesser Nobility*, s. 121–175. Nejnověji shrnul postavení nižší šlechty ve sledovaném období MLATEČEK, K.: *Rytíři z Lulče*, s. 23–34, 183–189.

- soupeření zemské a dvorské šlechtické hierarchie o získání mocenské převahy,³⁸
- lapkovství šlechty (hlavně v politicky nestabilní době konce 14. století a první poloviny 15. století),³⁹
- hospodářské podnikání šlechty (Rožmberkové, Pernštejnové a další, rybníkářství, obilnářství, prodej dřeva, hlavně od osmdesátých let 15. století, přerod z šlechtice-rytíře na šlechtice-podnikatele),⁴⁰
- soupeření šlechty a měst (hlavně ve druhé polovině 15. století),
- obrana proti povyšování neurozených nebo méně urozených (uzavírání panského stavu na Moravě v roce 1479 a v Čechách v roce 1500),⁴¹
- v rámci panovnického dvora byly větší možnosti rychlé kariéry než v rámci zemských institucí.⁴²

4 Šlechtické strategie

Proniknout do myšlení středověkých lidí je v podstatě nemožné. V případě šlechty z českých zemí ze 14.–15. století nám navíc chybí ego dokumenty, které by nám mohly jejich představy přiblížit. Šlechtici vydávaný diplomatický materiál (listiny) těžko může blíže ukázat na charakter vydavatele. Jis-

³⁸ K tomu více NOVOTNÝ, Robert: *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách* (dále jen *Dvorská a zemská hierarchie*). In: *Dvory a rezidence ve středověku*. Praha 2006, s. 156.

³⁹ HOFFMANN, František: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce* (dále jen *Bojové družiny na Moravě a v Čechách*). Tábořský archiv, 6, 1994, s. 47–144; Týž: *Popravčí zápisy jihlavské* (dále jen *Popravčí zápisy*). Právně historické studie, 18, 1974, s. 163–204. Tam i další literatura k tématu, jak práce F. Hoffmanna, tak i dalších autorů.

⁴⁰ PETRÁŇ, J.: *Skladba*, s. 68; POLÍVKA, M.: *Šlechtic jako podnikatel*, s. 104–107.

⁴¹ MATĚJEK, František (ed.): *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký*. II (1480–1566). Brno 1948, s. 3–4, č. 2; KALINA, Tomáš (ed.): *Moravské zemské desky. Kraj brněnský*. II. (1480–1566). Brno 1950, s. 3–4, č. 2; MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 13; ŠMAHEL, František: *Obrisy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století* (dále jen *Obrisy českého stavovství*). Český časopis historický, 90, 1992, s. 182; NOVOTNÝ, Robert: *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku*. In: *Evropa a Čechy na konci středověku: sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*. Praha 2004, s. 291–306. Jako o „domnělém uzavření“ panského stavu píše Týž: *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*. In: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Praha 2007, s. 247. Podle R. Novotného výčet rodů náležejících vyšší šlechtě, který se navíc mohl v budoucnu rozrůstat, měl opačný důsledek než uzavření panského stavu. Dříve šlechtické rody pozbyly příslušnost k panskému stavu v důsledku zchudnutí, což nově nebylo možné. V panském stavu tak setrvala skupina rodů, jejichž majetkové a mocenské zázemí nedostačovalo úrovni ostatních významných rodů.

⁴² NOVOTNÝ, R.: *Dvorská a zemská hierarchie*, s. 157.

tým návodem by mohly být kronikářské záznamy, které jsou ale často velice subjektivní (dle společenského postavení a zařazení jejich pisatele). Také sfragistický (pečeti, pečetní typáře) a heraldický (erby na panských sídlech, náhrobcích a funerálních památkách) materiál nám může něco o mentalitě šlechtice pouze napovědět. Podobně ze studia šlechtických testamentů můžeme získat jen dílčí informace o mentalitě jednotlivých šlechticů.⁴³

Mentalita šlechtice nepochybně závisela na osobnostních dispozicích, výchově, tradici, náboženském smýšlení a společenském prostředí. Šlo i o životní styl, který se u člověka patřícího do této společenské skupiny očekával. Život šlechtice naplňovalo válčení, lov, starost o majetky (případně o úřad), snaha o zajištění pokračování rodu, vztah k ženám, ale i zábava (např. turnaje) a záliby. Mentalita byla ovlivněna také individuálními dispozicemi člověka, jak po psychické, tak fyzické stránce.⁴⁴

Domnívám se, že se lze shodnout na tom, že šlechtici užívali během života různé strategie, jinak řečeno, měli dlouhodobé plány, jak dosáhnout předem vytyčených cílů. Níže uvádím podle mého názoru prokazatelné strategie užívané jednotlivými šlechtici ve sledovaném období. Je samozřejmé, že ne všichni níže uvedené strategie používali, záleželo na jejich dosavadním majetkovém a sociálním postavení. Jiné strategie bude užívat šlechtic zastávající významný zemský úřad, jiné bude používat drobný šlechtic snažící se zajistit důstojné přežití pro sebe a svou rodinu.

I když by se mohlo zdát, že šlechtě by měl vyhovovat stav v zemi bez panovníka, opak je pravdou. Šlechta chtěla mít v zemi panovníka, ovšem takového, kterého by mohla ovládat, panovníka, který je svázán volebními kapitulacemi. Šlechtickou strategií tak nebyla země bez krále, ale naopak země s obsazeným panovnickým stolicem.⁴⁵

Další šlechtickou strategií byla snaha o kodifikaci vlastních výsad, práv a svobod v podobě oficiálního zemského zákoníku. Šlechta byla v tomto úsilí úspěšná. Tyto snahy vyústily v královo uznání tzv. Vladislavského zříze-

⁴³ K problematice výzkumu šlechtických testamentů ŠIMŮNEK, Robert: *Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Prologomena k výzkumnému záměru)*. In: *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*. Praha 2006, s. 95–115. Pro pozdější období KRÁL, Pavel (ed.): *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650*. České Budějovice 2002.

⁴⁴ K tomu více i s obecnějším filozofickým úvodem PAKOSTA, Oldřich: *Problematika mentality české a moravské šlechty 15. a 16. století (exkurs do studia mentalit a každodennosti Kostků z Postupic)*. In: *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí*, 6, 1995, s. 15–20. K tomu také SPĚVÁČEK, Jiří: *Problémy studia mentalit a každodennosti života středověkých lidí (nové cesty k hlubšímu poznání dějin)*. In: *Historica. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity*, 2, 1994, s. 5–22. O volném čase šlechty v jagellonské době MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 183–209.

⁴⁵ K tomu více ŠMAHEL, F.: *Obrysy českého stavovství*, s. 182.

ní zemského v roce 1500 (ponechme stranou, že tato strategie sice slavila úspěch, ale po nástupu Habsburků na trůn v roce 1526 se naopak stala brzdou dalšího rozvoje stavovského státu v českém království).⁴⁶

Šlechtici obsazující panovnické a církevní majetky během husitských válek měli plán a strategii, kdy předpokládali (jak se později ukázalo, tak správně), že jim tyto majetky ani po skončení válek nebudou odebrány. Nemyslím si, že by tyto majetky obsazovali nahodile (při uvědomění válečné situace v zemi a zájmů jednotlivých husitských svazů, ale i katolických uskupení). Ne vždy ale vše skončilo pro nového zbohatlíka dobře. Jako příklad si můžeme uvést Jana Smila z Křemže, který sice za husitských válek získal výrazný pozemkový majetek, ale stál mu v cestě silnější soupeř, Oldřich II. z Rožmberka, který ho v roce 1438 nechal uvěznit a v roce 1447 popravil.⁴⁷

Cílem, kterému byla podřízena většina šlechtických strategií, byl hmotný a sociální vzestup jednotlivců z řad šlechty, šlechtických rodin a rodů. Samozřejmě tento obecný trend nebude platit ve všech případech. Šlechtici stojící v majetkově či společensky nekomfortní situaci (velké zadlužení, nepřítel panovníka, ztráta úřadu) měli strategie méně ambiciózní, šlo jim o udržení majetkového a sociálního statusu. Drobní šlechtici s malým nebo žádným pozemkovým majetkem, který by jim přinášel dostatečný finanční zisk, pak měli dlouhodobou strategii zajistit přežití sobě a své rodině. I oni by si v dlouhodobém horizontu přáli zvýšit svůj hmotný a sociální status, ale přímou strategii, jak toho dosáhnout, většina z nich neměla. Jiná situace nastala v politicky nestabilní době (markraběcí války na Moravě, husitské války v Čechách a na Moravě), kdy i velice drobní a málo majetní šlechtici mohli díky zapojení do vojenských operací získat velké pozemkové majetky a společenskou prestiž (sekularizace církevního majetku, zástavy panovnického majetku). Takoví jedinci se ale často po skončení válek nedokázali vrátit do „normálního“ života a dál vyhledávali válečné konflikty v prostoru Evropy (nájemní žoldnéři, kondotiéři).⁴⁸

⁴⁶ K tomu více PÁNEK, Jaroslav: *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století*. Folia historica Bohemica, 4, 1982, s. 191–193; ŠMAHEL, F.: *Obrisy českého stavovství*, s. 185.

⁴⁷ ŠIMŮNEK, Robert: *Jan Smil z Křemže. K postavení nižší šlechty v jižních Čechách v první polovině 15. století*. Jihočeský sborník historický, 66–67, 1997–1998, s. 3–11; POLÁCH, J.: *Jan Smil z Křemže*.

⁴⁸ Hezkým příkladem již z předhusitské doby je Jan Sokol z Lamberka, který v roce 1370 sloužil jako žoldnér byzantskému císaři Janu V. Palaiologovi za jeho pobytu v Itálii (JAN, Libor: *Jan Sokol z Lamberka ve službách byzantského císaře aneb O žoldnéřské cti*. In: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 237–249).

Zastavme se u atraktivního tématu lapkovství šlechty, které kvetlo u nás hlavně koncem 14. století a v první polovině 15. století. Šlechtici organizující lapkovské družiny (namátkou Vilém z Pernštejna, Sokolové z Lamberka, někteří Krajiřové z Krajku, Kunštáti, Lichtenburkové a další) museli mít jasnou strategii, kdy si uvědomili, že oslabená panovnická moc proti řádění jimi organizovaných bojových družin nic nepodnikne či bude téměř bezmocná. Jednalo se o zřejmý plán, kdy se zmínění šlechtici rozhodli využít slabé bezpečnostní situace v zemi.⁴⁹

Mezi další důležitou strategií jednotlivých šlechticů během 15. století můžeme zařadit snahy po scelování jednotlivých panství (zakupování vesnic ležících poblíž centra panství a odprodávání vesnic ležících příliš daleko od jádra panství). Tato strategie se netýkala pouze bohaté panské šlechty, ale i představitelů rodů nižší šlechty (pokud měli více pozemkových majetků).⁵⁰

Když zhruba od osmdesátých let 15. století začínají někteří šlechtici podnikat v hospodářství (ukázkový příklad je Vilém z Pernštejna, vnuk stejnojmenného předka, který organizoval lapkovské družiny), tak se nepochybně také jednalo o promyšlenou strategii, jejímž cílem bylo kumulovat co největší finanční zisk. Připomeňme si známou pasáž ze *Starých letopisů českých* na adresu Viléma z Pernštejna: „Ten před několika lety uvedl to v Čechách, že kupčil ve víně, v šmejdě a v jiné živnosti městské sahal a z toho zisky veliké měl, a tak se potom toho chytli páni jiní a zemané, chtějíce tudy stav městský zemdlíti, zchuditi a zkaziti...“⁵¹ Vilém z Pernštejna si uvědomil, že je možno zlepšit své majetkové poměry i jiným způsobem než jen v oblasti vojenství či službou u dvora.

Vědomé zakládání rybníků ve velkém od druhé poloviny 15. století je jistým symbolem promyšlené hospodářské strategie šlechty i jednotlivých šlechticů. Podobně k tomu patří nové snahy šlechty o objevení dalších nalezišť drahých kovů (s výraznějším dopadem v první polovině 16. století, těžba stříbra – Šlikové).

Neměli bychom zapomínat na mocenské a majetkové strategie šlechty realizované prostřednictvím sňatků (sňatková politika). Jako jeden z mnoha příkladů si můžeme uvést sňatek Oldřicha II. z Rožmberka s Kateřinou

⁴⁹ K tomu HOFFMANN, F.: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách*, s. 47–144; Týž: *Popravčí zápisy*, s. 163–204.

⁵⁰ K tomu více MEZNÍK, J.: *Česká a moravská šlechta*, s. 19. Doklady takové strategie pro případ rodu nižší šlechty uvádí MLATEČEK, K.: *Rytíři z Lulče*, s. 173.

⁵¹ *Starší letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané* (ed. František Palacký). In: *Dílo Františka Palackého*, sv. 2 (k vydání připravil Jaroslav Charvát). Praha 1941, s. 373. K osobě Viléma z Pernštejna MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 218–220.

z Vartenberka z roku 1417, který zprostředkoval Kateřinin příbuzný Čeněk z Vartenberka s cílem posílit vazby Vartenberků s Rožmberky po skončení svého poručnictví nad Oldřichem II. z Rožmberka.⁵²

Šlechtici si budovali společenské kontakty, vytvářeli sociální sítě příbuzných a přátel. Lidé z těchto sociálních sítí jim ručili a svědčili na smlouvách, pomáhali jim radou a přímluvou. Často docházelo k uzavírání sňatků v rámci těchto sociálních sítí.⁵³ Nepochybně budování sociálních sítí vycházelo z určité strategie, která byla podmíněna sociálním statutem daného šlechtice.

Lze souhlasit se závěry K. Mlatečka, který se zabývá nižší šlechtou, že řada šlechticů během doby měnila své názory i postoje podle momentální situace a subjektivní výhodnosti. Bylo poměrně běžné, že členové jednoho rodu či blízcí příbuzní se postavili ve vojenských konfliktech proti sobě (namátkou páni ze Sovince či z Holštejna během husitských válek).⁵⁴

Je na zvážení jiná hypotéza K. Mlatečka v tom smyslu, že podle něho byly vztahy mezi bohatými příslušníky panských rodů, které nebyly vzhledem k velikosti majetků tolik ohrožovány ekonomickými problémy, odlišné od vztahů mezi zástupci rodů nižší šlechty. V případě vyšší šlechty autor uvažuje pouze o spolupráci v rámci nejbližší rodiny a lpění na vlastním politickém a společenském vzestupu, v případě nižší šlechty autor spatřuje spolupráci i mezi vzdálenějšími příbuznými (z důvodu ekonomické nutnosti). K. Mlateček uvedenou hypotézu dokládá studiem rodu nižší šlechty (z Lulče). Podle něho se členové rodu z Lulče podporovali napříč generacemi a bez zjevného ohledu na poměr a blízkost příbuznosti (hlavně v předhusitské době).⁵⁵

Chybí nám většinou podrobnější informace o stavebních aktivitách šlechty v námi sledovaném období, nepochybně zisk, vybudování či opravy svého sídla patřily k důležitým starostem jednotlivých šlechticů. Výstavba reprezentativního sídla, kterým by ukázali své mocenské a politické postavení, byla cílem mnohých z nich. V případě finanční krize docházelo k rozprodeji méně významných sídel na panství, hlavní rodová sídla byla držena, co nejdéle to šlo (např. v případě Rožmberků). Často byla hlavní rodová sídla vybudována již ve 13. století, čili v námi sledovaném období šlo šlechticům hlavně o udržení těchto sídel v dobrém stavu, případně o jejich rozšíření či

⁵² RAKOVÁ, I.: Čeněk z Vartenberka, s. 68. Ke šlechtickým sňatkům v jagellonském věku MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 129–130.

⁵³ Příklady takových sítí ukazuje např. ŠIMŮNEK, R.: *Mikrosvět*, s. 3–36. Podobně z pohledu církevních kariér drobné šlechty MAUR, Eduard: *Rytíři z Němčic a Vlhav: nepotismus, mnohoobročníctví a mecenát jihočeské drobné šlechty*. Tábořský archiv, 12, 2003–2004, s. 61–75.

⁵⁴ MLATEČEK, K.: *Rytíři z Lulče*, s. 64.

⁵⁵ Tamtéž, s. 122.

zvelebení. S rozvojem vojenské techniky docházelo v 15. století k zesilování opevnění těchto sídel, budování předsunutých pozic a rozšiřování hradních areálů. Šlechtici měli postupem doby vyšší požadavky na komfort bydlení na hradech, případně si zakupovali domy (paláce) ve městech.⁵⁶

5 Závěr

Domnívám se, že se podařilo prokázat, že šlechtici používali během svého života promyšlené strategie, jejichž cílem bylo posílení jejich mocenského, majetkového a politického postavení v zemi. Typy strategií se lišily podle sociálního postavení jednotlivých šlechticů. Šlechtici dokázali pružně reagovat na vzniklou politickou konstelaci v zemi. V době slabé centrální politické moci za krále Václava IV. část z nich věnovala svůj zájem lapkovské činnosti, za husitských válek mnoho šlechticů nesmírně posílilo své majetkové postavení úchvaty zeměpanského a církevního pozemkového majetku. Pomalu docházelo k přeměně strategie založené převážně na vojenské činnosti šlechty (šlechtic jako rytíř, šlechtic jako bojovník) na strategii založenou na hospodářském podnikání – šlechtic jako podnikatel (hlavně od osmdesátých let 15. století). Část šlechticů stále viděla smysl svého žití v poskytování vojenských služeb za úplatu (žoldnéřství). Strategie drobné šlechty se během sledované doby lišily od strategií šlechty vyšší. Drobní šlechtici neměli dlouhou dobu žádný politický program, což se změnilo až během husitských válek. Cílem drobných šlechticů bylo přiblížit se vyšší šlechtě jak majetkově, tak v politické oblasti (spolurozhodování o osudech země).

⁵⁶ MEZNÍK, J.: *Lucemburská Morava*, s. 374–375; MACEK, J.: *Jagellonský věk*, 2. díl, s. 141–156; ŠIMŮNEK, R.: *Správní systém šlechtického dominia*, s. 346–348.

RESUMÉ

POLITICKÉ, MOCENSKÉ A HOSPODÁŘSKÉ STRATEGIE ŠLECHTY V ČESKÝCH ZEMÍCH VE 14.–15. STOLETÍ

Autor se v textu pokouší rozebrat a analyzovat šlechtické strategie v českých zemích v období 14.–15. století. V úvodu textu analyzuje stav dosavadního bádání o problematice české středověké šlechty v pozdním středověku. V další části studie vymezuje základní teze směřování šlechty v tomto období, ke kterým dospěl analýzou pramenů a dosavadní literatury. V jádru studie pak D. Papajík rozebírá jednotlivé šlechtické strategie, jak v případech vyšší, tak nižší šlechty. Šlechta si neuměla představit zemi bez panovníka, proto jednou z jejich strategií bylo mít v zemi obsazen královský stolec. V rámci další strategie šlechtici stáli o uzákonění svých práv, což se jim v roce 1500 v podobě tzv. Vladislavského zřízení zemského podařilo. Cílem, kterému byla podřízena většina šlechtických strategií, byl hmotný a sociální vzestup jednotlivců z řad šlechty, šlechtických rodin a rodů. Mezi další důležitou strategií jednotlivých šlechticů během 15. století můžeme zařadit snahy po scelování jednotlivých panství (zakupování vesnic ležících poblíž centra panství a odprodávání vesnic ležících příliš daleko od jádra panství). Postupně docházelo k přeměně strategie založené převážně na vojenské činnosti šlechty (šlechtic jako rytíř, šlechtic jako bojovník) na strategii založenou na hospodářském podnikání – šlechtic jako podnikatel (hlavně od osmdesátých let 15. století).

Klíčová slova: šlechta, Čechy, Morava, 14. století, 15. století, strategie, mentalita, moc, politika, hospodářství

SUMMARY

POLITICAL, POWER AND ECONOMIC STRATEGY OF NOBILITY IN THE CZECH LANDS IN THE 14TH-15TH CENTURIES

The author tries to analyse aristocratic strategies in the Czech Lands in 14th and 15th centuries. In the introduction he analysis the state of the current research about Czech Late Medieval aristocracy. The following part delimits the basic propositions of aims of the noblemen in the given period, which was achieved through analysis of sources and current literature.

The author then analyses individual aristocratic strategies, both lower and higher nobility included. The nobility could not imagine a country without its monarch, therefore one of its strategies was to have an occupied throne. Another strategy aimed at legalization of their rights, which they succeeded in 1500 through Vladislavské zřízení (a code of law).

The aim, to which most of the aristocratic strategies were submitted to, was an economic and social elevation of individuals from the nobility, noble families and houses. Among other important strategies of aristocratic individuals during the 15th century was also an effort to unite component dominions (purchase of villages close to the centre of dominions and sales of villages further away). There was a gradual development in strategies, where aristocrats based on military strategy – knights and warriors, changed to business strategy – aristocrat as an entrepreneur (mainly from the 1480s).

Keywords: nobility, Bohemia, Moravia, 14th century, 15th century, strategy, mentality, power, politics, economy

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: david.papajik@upol.cz